Василенко Валентина Анатоліївна
Кандидат філологічних наук, доцент
Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ
Деменко Аліна Василівна
Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ ЮРИСТІВ

У статті досліджено специфіку образів мовної свідомості представників юридичної професійної культури. Виявлено особливості впливу професійної культури на мовну свідомість юристів. Проаналізовано реакції, що є компонентами професійної культури юриста і репрезентують правосвідомість.

Ключові слова: мовна свідомість, правосвідомість, мовленнєва майстерність, реакції, професійна культура юриста.

Специфіка юридичної освіти полягає в необхідності формування професійних якостей, якими повинен володіти правник. Юридична освіта має забезпечувати: 1) ґрунтовне засвоєння теорії суспільного розвитку, загальнонаукових фундаментальних і спеціалізованих правових знань із одночасним оволодінням чинним законодавством; 2) формування юридичного мислення, глибоке розуміння права; 3) прагнення до постійного поповнення своїх знань [1, с. 321-325].

Професійна діяльність юриста має свою специфіку. Кваліфікованому юристу необхідно, насамперед, володіти широким діапазоном знань і вмінь, які дозволятимуть не лише розуміти всі тонкощі правової діяльності, а й приймати відповідальні рішення, враховувати найдрібніші деталі при розслідуванні злочинів чи правопорушень, ефективно взаємодіяти та контактувати з людьми.

Важливим аспектом діяльності юриста є етика поведінки, що передбачає наявність моральних якостей, певних принципів, поглядів, життєвої позиції. «У юридичних навчальних закладах повинна навчатись національно свідома молодь із високими моральними якостями, для якої робота юриста має бути внутрішнім покликанням, а не «модною», престижною чи вигідною професією» [1, с. 323].

Отже, особливості професійної діяльності юристів вимагають від фахівців наявності не лише професійних знань, умінь, навичок і досвіду, але й певних позитивних схильностей, інтересів, прагнень, а також здатності використовувати знання й уміння для досягнення поставленої професійної мети.

Аналіз кваліфікованих характеристик майбутнього працівника правоохоронних органів виявив, що визначальним успіхом його діяльності є високорозвинені психічні процеси (концентрація уваги, високий рівень короткочасної та довготривалої пам’яті, емпатія, інтуїція тощо), а також спеціальні якості (вербальні здібності, комунікативна компетентність).

Радикальні зміни у змісті форм і методів діяльності правників пред’являють досить високі вимоги до їх професійної підготовки, ділових якостей, психолого-педагогічної, етичної культури, а також мовленнєвій майстерності.

Упродовж останніх років в Україні з’явилися дослідження, у яких розкриваються різні аспекти зазначеної проблеми, зокрема підготовка майбутніх фахівців до професійного спілкування (Т.В. Алексєєва, В.В. Баркасі, Н.П. Волкова, Л.П. Глазкова, В.В. Дарійчук, В.О. Калінін, Г.В. Мельниченко, І.Я. Морозов, В.Г. Пасинок, Л.С. Савенкова).

З урахуванням вищезазначеного можна сказати, що майбутньому правнику за родом своєї діяльності доводиться не тільки оперувати законом, але й роз’яснювати, пояснювати, доводити, переконувати тощо. Тому він повинен уміти активно використовувати спеціальні прийоми впливу на людей, які дозволяють йому досягнути лінгвоправових комунікативних цілей з меншими витратами часу та енергетичними втратами.

Мовна свідомість у вітчизняній психолінгвістиці трактується як «сукупність перцептивних і концептуальних знань особистості про об'єкт реального світу, опосередкований мовою образ світу тієї чи іншої культури. Функціонування мовної свідомості пов'язано з механізмами створення, розуміння і зберігання мови у свідомості, тобто психічними механізмами, що забезпечують процес мовної діяльності людини» [2, с. 301-304].

А. Вежбицька вказує, що мовна свідомість володіє різними рівнями, вона містить факти, що лежать на поверхні, і факти, приховані глибоко [6, с. 244].

У виборі мовних засобів і в процесах розуміння тексту беруть участь несвідомі механізми і усвідомлені дії. Як правило, цей вибір індивідуальний і ситуативно обумовлений.

Загальновідомо, що мовна свідомість особистості відчуває певний вплив з боку професійної сфери.

Мета нашого дослідження – виявити особливості впливу професійної культури на мовну свідомість юристів. Предметом дослідження є специфіка образів мовної свідомості представників юридичної професійної культури.

Для досягнення поставленої мети ми зробили дослідження даних вільного асоціативного експерименту. Вивчивши спеціалізовані тексти, ми склали анкету, що включає 97 багатозначних слів, які у представників різних спеціальностей можуть мати різне значення. Експеримент проходив у 2 етапи. В експерименті взяли участь студенти, які навчаються на 3-4 курсах Сумської філії ХНУВС, а також юристи-фахівці, які працюють за фахом понад 10 років.

Мовна свідомість юриста формується під впливом спеціалізованої сфери - юриспруденції. Центральним компонентом свідомості представників даної професійної групи повинна бути правова свідомість, яка тісно переплетена з моральною, політичною, релігійною формами суспільної свідомості. Одним із рівнів правосвідомості є професійна правосвідомість, яка «складається в ході спеціальної підготовки (наприклад, при навчанні в юридичному навчальному закладі), у процесі здійснення практичної юридичної діяльності» [3, с. 16-18]. С.С. Алексєєв говорить про те, що «суб'єкти цього рівня мають володіти спеціалізованими, деталізованими знаннями чинного законодавства, вміннями і навичками його застосування» [7, с. 49-54].

У правосвідомості відбивається суспільне життя. Як специфічні способи відображення В.В. Кожевников називає правові категорії і поняття: права і обов'язки, закон і законність, суд і правосуддя і т.д. [8, с. 15].

Розглянемо особливості сприйняття юристами таких понять, як «закон» і «права». Частотні реакції на стимул «закон»: конституційний, нормативний, кримінальний кодекс, кодекс, право, істина, порядок, дотримуватися, суд, правило, акт, сила.

У юриспруденції поняття «закон» стосується сфери, яка моделює і регулює модель належної поведінки. Згідно з енциклопедією юриста, конституційний закон є сукупністю нормативних актів, які утворюють конституцію держави. «Конституційний закон – один із видів законів, передбачених Конституцією. Кримінальний кодекс – законодавчий акт, що відрізняється внутрішньою єдністю, який представляє собою систему взаємопов'язаних норм, котрі встановлюють підстави і принципи кримінальної відповідальності, визначають, які небезпечні для особистості, суспільства або держави діяння визнаються злочинами, встановлюють види покарань та інших заходів кримінально-правового характеру за вчинення злочинів»[5, с. 204-207].

Таким чином, отримані реакції є компонентами професійної культури юриста і репрезентують правосвідомість, що є центральним компонентом мовної свідомості юристів.

Серед поширених реакцій на стимул «права» виділяються: обов'язки людини, громадянина, конституція, свобода, автомобіль. Кожна людина, будучи громадянином певної країни, має низку прав (у тому числі право на свободу) і обов'язків, проголошених конституцією. Реакція «автомобіль» репрезентує буденну свідомість. До реакцій даного типу на вказаний стимул відносяться поодинокі реакції водійські, машина, світлофор, авто, управління.

Професія «юрист» відноситься до типу, який науковці називають «людина-людина». Робота представників даної спеціальності зосереджується на людях. Показово, що серед

реакцій на всі наведені стимули студентів 3 курсу переважають іменники назви істот (юрист, людина, аспірант, партнер, прокурор, адвокат, чиновник). У студентів 4 курсу розрив у кількості вживання іменників назв істот і неістот значно скорочується. І у фахівців, що працюють в органах суду, серед відповідей переважають іменники назви неістот (кодекс, акт, правило, свобода, обов'язки, робота, матеріал, конституція, чесність, істина).

Таке зміщення в бік об'єктних відносин самі юристи пояснюють наступним чином: у процесі професійної діяльності фахівцям доводиться стикатися з прикладами дій різного ступеню жорстокості і тяжкості. Доводиться багато працювати з паперами, праця стає автоматичною. Існуюча система нормативів звітності формалізує діяльність юристів: правила, розпорядки, практика, стандарти, інструкції стають формують «світ» юриста. У кожній конкретній справі фахівець бачить вже не суб'єкта, а якесь абстрактні правовідносини без суб'єкта. У такому випадку з процесу виключаються емоції. Ймовірно, це є проявом механізму захисту від «професійного вигорання».

Цікавий факт, що серед отриманих реакцій практично відсутні дієслова. Одиничними були реакції «дотримуватися, качати, порушувати, виконувати». Зазначені слова закріплені в повсякденній свідомості і відображають необхідність дотримуватися чинних законів. Люди в повсякденному житті стикаються з різними правовими приписами: у новинних та інформаційних повідомленнях про діяльність тих чи інших органів міститься інформація про те, як виконуються певні закони, що буде за порушення чиїхось прав, акцентується увага на тому, яких правил необхідно дотримуватися. Дані реакції можуть розглядатися як існуючі поза професійною культурою і не закріплені в професійній мовній свідомості.

Аналізуючи реакції, ми звернули увагу на зміну характеру прикметників, які респонденти наводили на зазначені стимули. Найбільшу кількість реакцій-прикметників наводили студенти 1 курсу. Із набуттям досвіду реакції-означення («яка, яке?») скорочуються.

Змінюється і співвідношення реакцій-прикметників, що розглядаються з точки зору позитивної / негативної оцінки. Проведене дослідження показало, що найяскравіші емоції викликають слова, пов'язані з поточним станом, в якому випробовувані заповнювали анкети. Наводячи реакції на слова, які можна віднести до сфери професійної діяльності юристів, респонденти частіше використовували слова з позитивною оцінкою: мова – грамотна, правильна, чітка, зв'язна, цікава; інформація – потрібна, необхідна, корисна, важлива.

Однак поступово в мові юристів починає переважати нейтральна лексика без емоційно-оцінного компонента. Наведені студентами четвертокурсниками і юристами-фахівцями прикметники частіше відносяться до юридичної сфери і можуть бути розглянуті, як частина правової свідомості юриста (наприклад: нормативний, кримінальний, конституційний, державний, арбітражний).

Таким чином, наші дані підтверджують, що теоретичні дисципліни, які викладають студентам у процесі навчання і в ході подальшої професійної діяльності, накладають відбиток на якість роботи, на самооцінку, самосвідомість і мовну свідомість юристів. Результати, отримані нами, опосередковано вказують на те, що в процесі професіоналізації юристи здобувають необхідні професійні компетенції і те, як змінюються їхні норми поведінки та ціннісні орієнтири, ідеали і внутрішні структури особистості. Уже на 3 курсі студенти починають пред'являти до себе, своєї праці підвищені вимоги, оцінюючи себе як учасників юридичної професійної культури. Відбувається формування професійної мовної свідомості – правосвідомості.

Інтерес представників даної групи зміщується з людської сфери на предметну область: замість людини, юрист починає бачити якісь абстрактні правовідносини без суб'єкта.

Аналіз інноваційних освітніх технологій, направлений на розвиток та формування мовної компетентності майбутніх правників, надає підстави зробити висновок про їх орієнтованість на побудову різноманітних форм лінгвокомунікативних відношень між суб’єктами, а також на побудову ефективного середовища як простору освітньо-мовного розвитку особистості. На наш погляд, розробка таких технологій повинна проводитись відповідно до принципу мотиваційної готовності до реалізації професійної мовної свідомості в професійній діяльності.

Враховуючи це, у рамках розробленої нами технології, тобто лінгвістичного тренінгу, в аудиторних умовах відтворюються фрагменти правозастосовної практики і відношення в ході її реалізації: використовується практичний матеріал для створення проблемних ситуацій, здійснюється проектування за реальною тематикою, імітаційне моделювання, розігрування ролей, ділові ігри тощо[4, с. 65-67].

Поява серед реакцій назв нормативних документів може свідчити про взаємозв'язок місця навчання і подальшого місця роботи. Таким чином, отримані знання реалізуються в професійній діяльності. Подібний взаємозв'язок є важливою складовою професійної мовної свідомості.

Література:

1. Бойко О.Т. Еволюція мови права і розвиток юридлінгвістичних знань у відомчих ВНЗ / В.В. Мержвинський, Б.М. Юськів // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – Сімферополь, 2006. – №9. – С. 321-325.
2. Василенко В.А. Формирование речевой культуры у студентов-правоведов в процессе изучения языковых законов / В.А.Василенко // Материалы IX Международной научной конференции «Инновации в технологиях и образовании» (18-19 марта 2016 г., г. Белово, Россия). – Изд-во: Кузбасский государственный технический университет им. Т.Ф. Горбачева, 2016. – С. 301-304.
3. Василенко В.А Професійна культура майбутніх юристів як фундамент їх правової свідомості / В.А. Василенко // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 10 квіт. 2012 р.) / МВС України, Харк. Нац. Ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2012. – С. 16-18.
4. Василенко В.А Структурні характеристики професійного юридичного мовлення / В.А. Василенко // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: Збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної конференції (19-20 травня 2012 року м. Суми). ІІ частина / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ). – Суми: Торговий дім «ПАПІРУС», 2012. – С. 65-67.
5. Василенко В.А. Формування лінгвоюридичної культури у студентів-правників через систему творчих завдань / В.А. Василенко // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: Збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції (16-17 травня 2015 року м. Суми) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. – Суми: Видавничий дім «Ельдорадо», 2015 – С. 204-207.
6. Вежбицкая А. Язык, культура, познание / А. Вежбицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
7. Усманова Е.Ф. Речевая коммуникация в профессиональной деятельности юриста / Е.Ф. Усманова // Юрислингвистика: Русский язык и современное российское право: Межвузовский сборник научных трудов. – Кемерово – Барнаул, 2007. – № 8. – С. 49-54.
8. Тарасов Е.Ф. Актуальные проблемы анализа языкового сознания / Е.Ф. Тарасов // Языковое сознание и образ мира: сборник научных статей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.iling-ran.ru/library/psylingva/sborniki/Book2000/html_204/1-3.html.

Для нотаток